

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra filozofie

Pojetí ateismu v raném díle Ivana Svitáka
Tereza Šimůnková

Bakalářská práce
2017

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 27. 6. 2017

.....
Tereza Šimůnková

Chtěla bych na tomto místě poděkovat své školitelce, PhDr. Věře Schifferové, CSc., za pomoc, rady a trpělivost, které mi poskytla během psaní této práce. Také za její odborné vedení, za zapůjčení literatury a velkou ochotu.

SOUHRN

Bakalářská práce je zaměřena k pojetí tzv. vědeckého ateismu v raném díle Ivana Svitáka. Tento problém analyzuje v kontextu tehdejší marxistické filosofie i v kontextu hlavního Svitákova zájmu o dějiny filosofie (především o renesanci a osvícenství, ale též o Feuerbacha) a hledá odpověď na otázku, zda vůbec, případně v jaké míře se Sviták odchýlil od dobové ideologické ateistické propagandy.

KLÍČOVÁ SLOVA

Ateismus, marxismu-leninismus, historický materialismus, dialektický materialismus, křesťanství, náboženství, rozum, renesance, osvícenství

ABSTRACT

Bachelor thesis is aimed on the concept so-called scientific atheism in the early work of Ivan Svitak. This problem analyses in the context of the Marxist philosophy and in the context of main Svitak's interest about history of philosophy (particularly of the Renaissance and the Enlightenment, but too about Feuerbach) and looking for the answer to the question whether, or to what extent, Svitak declines from period ideological atheist propaganda.

KEY WORDS

Atheism, Marxism-Leninism, Historical Materialism, Dialectical Materialism, Christianity, religion, reason, Renaissance, Age of Enlightenment

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2015/2016

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Tereza Šimůnková**
Osobní číslo: **H14117**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **Pojetí ateismu v raném díle Ivana Svitáka**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Bakalářská práce se postupně zaměří na tyto tematické okruhy:

1) filosofický portrét Ivana Svitáka; 2) marxistická východiska Svitákova ateismu (historický a dialektický materialismus, tzv. vědecký ateismus); 3) některé filosofické aspekty Svitákova pojetí ateismu: renesance (Montaigne), osvícenství (Holbach, Voltaire), Feuerbach; 4) Svitákův výklad náboženství v kontextu dobové ideologie, Svitákův vztah ke katolicismu a protestantismu.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

- Ivan Sviták, *Cesty k překonání náboženství*. Orbis, Praha 1957.
Ivan Sviták, *Otázky současného ateismu*. Orbis, Praha 1964.
Ivan Sviták, *Klasikové marxismu-leninismu o boji s náboženstvím*, Orbis, Praha 1955.
Ivan Sviták, *Změny ve společenské úloze náboženských ideologií*, *Filosofický časopis* 4, 1956, s. 328-348.
Ivan Sviták, *K otázce předmětu dějin ateismu*, In: *Otázky marxistické filozofie* 18, 1963, s. 239-246.
Ivan Sviták, *Za konkrétní výzkum náboženských přežitků. Návrh plánu sociologického výzkumu kulturní revoluce se zvláštním zřetelem k příčinám religiozity*, In: *Otázky marxistické filozofie* 18, 1963, s. 523-531.
L. Feuerbach, *Podstata křesťanství*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954.L.
Ivan Sviták, *Devět životů*, Praha: SAKKO, 1992.
Ivan Sviták, *Dialektika moci*, Index, 1973.
Ivo Tretera, *Nástin dějin evropského myšlení*, Praha: Paseka, 2006.
Ivo Tretera, *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a život vůbec*, Praha: Paseka, 2011.
Voltaire *myslitel a bojovník*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957.
P. H. D. Holbach, *Kapesní bohosloví*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957.
Ivan Sviták, *Montaigne*, Praha, 1966.

Vedoucí bakalářské práce: **PhDr. Věra Schifferová, CSc.**
Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **1. května 2016**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. června 2017**

prof. PhDr. Karel Rydl, CSc.
děkan

Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2016

Obsah

Úvod	9
1. Filosofický portrét Ivana Svitáka	10
2. Materialismus a ateismus jako základní pojmy	14
3. Filosofické aspekty Svitákova pojetí ateismu	16
3. 1. Renesanční odklon od náboženství	16
3. 2. Osvícenské vykročení k ateismu	18
3. 2. 1. Voltaireova kritika katolické církve	19
3. 2. 2. Holbachův obrat k ateismu	23
3. 3. Feuerbachův výklad křesťanského náboženství	25
4. Svitákův postoj k marxismu	29
5. Závěr.....	34

Úvod

Ivan Sviták je znám jako výrazná filosofická osobnost s politickými zájmy a ambicemi. Byl to člověk nonkonformní, mnohdy provokující své okolí. Předložená bakalářská práce hledá odpověď na otázku, zda tato charakteristika Ivana Svitáka platí i pro jeho usilování na poli tzv. vědeckého ateismu v období 1958 – 1968.

První kapitola se pokouší stručně načrtnout Svitákovu myšlenkovou genezi. Vychází především z jeho autobiografie *Devět životů*. Věnuje pozornost také filosofické četbě, jíž se Sviták věnoval od gymnaziálních let a jež ho pak v souhře s historickými událostmi přivedla k levicové politice a k marxistické filosofii.

Druhá kapitola se věnuje problému materialismu a ateismu v díle Ivana Svitáka. Opírá se o Svitákovy knižní publikace, ve kterých se věnoval dialektickému materialismu, a myšlence revolučního boje. Kapitola rozebírá také základní myšlenky ateismu a tzv. vědeckého ateismu.

Třetí kapitola je zaměřena na filosofické aspekty Svitákova pojetí ateismu. Analyzuje v první řadě Svitákovo pojetí renesance, v němž podle Svitáka nastal důležitý přelom ve společenském vědomí a v představě člověka o sobě samém; pozornost je zvláště věnována Svitákově předmluvě k výboru z díla Michela de Montaigne. Následně se obrací k epoše osvícenské a k Svitákovu výkladu o Voltairovi a jeho vztahu ke katolické církvi, ateismu a deismu. Třetí kapitola pokračuje Holbachem, kterého Ivan Sviták v jistých pasážích porovnává právě s Voltairem. Pozornost je zaměřena také na Feuerbacha, s jehož úvahami o náboženství Sviták sympatizoval.

Čtvrtá kapitola ukazuje, že Ivan Sviták svými názory a myšlenkami přece jen vybočoval z marxisticko-leninské ideologie. Dále rozebírá ateismus a jeho ve Svitákově době proklamované propojení s ostatními vědeckými disciplínami; věnuje se také problému údajné závislosti náboženské víry (či ateismu) na materiálních podmínkách společnosti.

1. Filosofický portrét Ivana Svitáka

V roce 1992 Ivan Sviták publikoval knihu *Devět životů*, jež je jakýmsi ohlédnutím za jeho životem. Vzpomínal tu, že o filosofii se začal zajímat již v gymnaziálních letech a že odpovědi na všechny otázky, které ho zajímaly, začal v této době nacházet v abstraktní formě ve filosofických spisech. Uvědomil si, že rozumět filosofii znamená rozumět životu. Mezi první knihy, které Svitáka ovlivnily, patřily populárně psané dějiny filosofie *Od Platóna k dnešku* od Willa Duranta.¹ Silně ho ovlivnila také tvorba Ladislava Klímy, Arthura Schopenhauera a Friedricha Nietzscheho. „Nietzsche se ovšem na střední škole čte stejně, jako se hraje fotbal nebo chodí za holkama, takže nemohu říci, že by tato první vrstva mého filozofického vědomí byla trvalá nebo základní,“² vzpomínal Ivan Sviták. Vůbec první kniha, která Svitáka zaujala filosoficky natolik, že ho to donutilo vypůjčit si Hegelovu *Fenomenologii ducha* v němčině a snažit se ji přečíst, byl výbor z Hegela od Františka Fajfra.³ Sviták se věnoval i českému překladu *Zlomků předsokratských myslitelů*, který pořídil Karel Svoboda. „Rád bych napsal, že jsem plakal nad Sokratovou smrtí a dal se unášet Platónovými dialogy, ale pravda je, že mi kniže filozofů byl dost protivný, ... s Aristotelem a Masarykem, kterého jsem si vážil a četl, ale jenž na mně žádnou stopu nezanechal.“⁴ Později Ivo Tretera vzpomínal na Svitákův výrok: „Takhle se má, člověče dělat filosofie! Žádný ty kategorie, substance, akcidence, ale filosofická antropologie.“⁵ Je nepochybné, že výše uvedená četba Ivana Svitáka predisponovala k jeho pozdějšímu ateistickému názoru.

¹ Ivan Sviták, *Devět životů*, vyd. nakladatelství SAKKO, 1992, s. 32.

² *Ibid.*, s. 33.

³ František Fajfr, *Hegelova filosofie světové moudrosti*, vyd. nakladatelství Václav Petr, Praha, 1940.

⁴ Ivan Sviták, *Devět životů*, cit. d., s. 33.

⁵ Ivo Tretera, *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a život vůbec*, vyd. nakladatelství Paseka, Praha, 2011, s. 179.

Sviták uváděl, že pro něj byla filosofie a literatura totéž, totiž způsob, kterým se projevuje myšlenka: „Miloval jsem moudrost, ne filozofii. Nechtěl jsem být filozofem, chtěl jsem být moudrý.“⁶ Tato myšlenka ve Svitákovi uzrála, když mu bylo 18 let. Po konci druhé světové války začal Sviták chápat filosofické myšlenky a samotnou kulturu v souvislosti s dějinami. Sviták vzpomínal, že v této době začal dějiny pojímat jako výsledek politiky, činů národů, tříd a hnutí. Konstatoval, že na konci války citově tíhl k strukturální jednotě politiky, k totalitě života. Netvrdil však, že byl v roce 1945 marxistou, materialistou nebo komunistou. „Byl jsem nietzscheovsky laděným ateistou, hegelovsky připraveným socialistou.“⁷ Dosavadní Svitákův život, četba a válečné události, to vše ho spojovalo s levicovou politikou a marxistickou filosofií.⁸ Poté, co Ivan Sviták absolvoval své první marxistické školení, studoval celé léto dostupnou marxistickou literaturu včetně Marxova *Kapitálu* a na tomto základě považoval Marxe za základnu pro vstup do sociální demokracie.⁹ Důvodem toho, proč se Sviták přiklonil k levicové politice a marxistické filosofii, byla – mimo jiné – bezpochyby jeho četba, ale ovšem také účast na školeních marxismu. Líbila se mu myšlenka, kterou prezentovala sociální demokracie. Tehdejší sociální demokracie zaměřená marxisticky ho zaujala natolik, že se pustil do prvního studia Marxových myšlenek.

Na vysoké škole Svitáka – podle jeho vlastních slov - nadále nepřitahovala filosofie, ale moudrost a vědění o společnosti a dějinách. Zapsal se na dvě školy. Na právnickou fakultu Univerzity Karlovy a na politickou filosofii na Vysoké škole sociální a politické. Zatímco Vysoká škola sociální a politická byla podle Svitáka sídlem revolučního marxismu, Univerzita Karlova byla podle jeho názoru konzervativní. Chodil na přednášky Jana Patočky, Jana Blahoslava Kozáka, Arnošta Kolmana, Ludvíka Svobody a mnoha dalších.¹⁰ Zlom v jeho aktivním politickém životě nastal po únoru 1948. Ukončil svou politickou aktivitu a započal dráhu filosofa.¹¹ Ukončení aktivního politického života bylo důsledkem toho, že se stal svědkem zmanipulovaných voleb. Zničilo to v něm naději na demokracii v politice a nadále se již politického života nechtěl účastnit.¹²

⁶ Ivan Sviták, *Devět životů*, cit. d., s. 34.

⁷ *Ibid.*, s. 40.

⁸ *Ibid.*, s. 40.

⁹ *Ibid.*, s. 86.

¹⁰ *Ibid.*, s. 91.

¹¹ *Ibid.*, s. 92.

¹² *Ibid.*, s. 94.

Po sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou se Sviták rozhodl, že se stane lektorem řecké filosofie. Po dokončení doktorátu v roce 1949 se dějinami filosofie zabýval dalších 5 let. Jeho přednášky byly úspěšné, několikrát byly vydány jako skripta. Sviták však na tento svůj úspěch vzpomínal s notnou dávkou sebeironie: „Mezi slepými byl jednooký králem a Patočka byl persona non grata.“¹³ Svitáka po válce začala zajímat moderní filosofie – nejen marxismus, ale též existencialismus. Dalším tématem, kterým byl přímo pohlcen, byl vznik křesťanství a jeho dějiny. Na základě studia vzniku křesťanství a jeho rozšíření se Sviták snažil pochopit, jak by se dala šířit „masová ideologie světové spásy marxismu“ více než „masová ideologie světového náboženství“. „Tento problém mne na čas zavedl do slepé uličky ateistické propagandy, k napsání tří propagandistických brožur s velmi dogmatickým obsahem, z nichž naštěstí byly dvě zabaveny.“¹⁴ Sviták vzpomínal, že díky tomu, že vyučoval antickou filosofii, prošel obdobím padesátých let skryt a „bez větší úhony na schopnosti myslet, bez infekce dogmatickými debilitami klasického stalinismu.“¹⁵ Nicméně také doznal, že jeho práce věnované ateistické propagandě jsou dochovány jako „trapné skvrny hlouposti“. Upozorňoval však také, že se za tuto tvorbu neomlouvá, jednak proto, že ateistou zůstal dodnes, a dále proto, že tehdy psal propagandistické texty veden k tomu nikoli vnějšími politickými důvody, nýbrž vlastním přesvědčením.¹⁶

Sviták se začal více věnovat četbě mladého Marxe, jak sám říká - „*onoho romantického humanisty*“.¹⁷ Četba Feuerbacha a Marxe mu odhalila Marxův „radikální humanismus“.¹⁸ Sviták o sobě tvrdil, že jeho myšlení nebylo nikdy sovětizováno, protože vždy sdílel program socialismu, nikoli však stalinismus, a k tomu sarkasticky poznamenal: „Kterýžto nijak jemný rozdíl nedokáže kapacita mozkuven alkoholiků ze Svobodné Evropy ani postřehnout, tak se objevují v jednom pytlí s ortodoxními stalinisty.“¹⁹ Sviták byl zaujat problémem vlivu náboženství a ateismu hlavně proto, že v náboženství spatřoval pouze „masovou ideologii falešného vědomí“ a na druhé straně v ateismu shledával „emancipaci od předsudků“.²⁰

Sviták uváděl, že si nedovedl představit marxistickou ideologii jako náhražku náboženství. Měl však za to, že byl ve své první fázi filosofického vývoje nedůsledný, protože tehdy se

¹³ Ivan Sviták, *Devět životů*, cit. d., s. 94.

¹⁴ *Ibid.*, s. 95.

¹⁵ *Ibid.*, s. 95.

¹⁶ *Ibid.*, s. 95.

¹⁷ *Ibid.*, s. 97.

¹⁸ *Ibid.*, s. 97.

¹⁹ *Ibid.*, s. 99.

²⁰ *Ibid.*, s. 99.

nedokázal vymanit z „marxistické“ ideologie sovětského typu. Uvědomoval si pouze to, „že nahradíme-li absolutní vírou rozum, vědu a myšlení, jsme oběma nohama v náboženství, v ideologii, ve falešném vědomí“.²¹ Sviták si neosvojil mladého Marxe z pozdějších dogmatických, zkostnatělých sovětských (des)interpretací, ale z autentických originálů. Marx se stal modelem pro jeho budoucí filosofování.²²

Podle I. Tretery se Sviták vymykal běžnému typu pedagogů na univerzitách. Byl označován jako bytostný existencialista; byl to bohém, který přednášel antické, středověké a renesanční dějiny filosofie s osobitým poetickým viděním světa. Ivo Tretera vzpomínal, že Sviták komunistickému režimu jak se patří „zatápěl“. Spolu s Karlem Kosíkem byl Sviták označen jako „revizionista“.²³ Sviták se ovšem podle Tretery čas od času identifikoval se svou představou „poloboha“, kterému je vše dovoleno.²⁴ I. Tretera dále vzpomínal, že Sviták byl neustále rozhněvaný, a i když se v té době nekonal žádný sjezd nebo majáles, nepřestával se znepokojoval „nebo filosofičtěji vyjádřeno, neopouštěl svou pozici permanentní revolty.“²⁵ Ivo Tretera vzpomínal, že Ivan Sviták si uvědomoval svou cholerickou povahu a „kdykoli mu něco vehnalo ruměncem hněvu do tváře, vytáhl si vždy takový malý lísteček uschovaný v kapsičce u saka a přečetl si ho. Bylo tam napsáno: „Uklidni se, Robespierre, flegmatikové sklízí vítězství. Saint-Just““²⁶. Tretera rovněž uvádí, že pruderní lidé Svitáka doslova nenáviděli.²⁷ „Chemik Šorm spolu se dvěma dalšími akademiky při kontrole zjistili, že v sobotu nebyl nikdo v budově Filosofického kabinetu přítomen a od té doby Šorm podle vlastních Svitákových slov považoval filosofy za „neukázněnou bílkovinu“.²⁸ Kolman o Svitákovi pronesl: „Ivan Sviták, nepochybně nadaný a vzdělaný člověk, avšak přestárlý uličník.“²⁹ Tretera byl toho názoru, že „teprve dnes by Sviták mohl být více pochopen a spravedlivě oceněn.“³⁰

²¹ Ivan Sviták, *Devět životů*, cit. d., s. 100.

²² *Ibid.*, s. 100.

²³ Ivo Tretera, *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a život vůbec*, cit. d., s. 177.

²⁴ *Ibid.*, s. 178.

²⁵ *Ibid.*, s. 180.

²⁶ Ivo Tretera, *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a život vůbec*, cit. d., s. 182.

²⁷ *Ibid.*, s. 182.

²⁸ Ivo Tretera, *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a život vůbec*, cit. d., s. 182.

²⁹ Arnošt Kolman, *Zaslepená generace*, přel. V. Tosek, vyd. nakladatelství Host, Praha, 2005, s. 318.

³⁰ Ivo Tretera, *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a život vůbec*, cit. d., s. 186.

2. Materialismus a ateismus jako základní pojmy

Ivan Sviták problému ateismu explicitně věnoval dvě knižní publikace a několik časopiseckých statí, z nichž nejdůležitější jsou *Cesty překonání náboženství*. V tomto svazku populárních statí souborně nadepsaném *Cesty překonání náboženství* Sviták promlouval o postoji marxismu k aktuální problematice náboženství a o vědecko-ateistické propagandě. Sviták vycházel především z díla Karla Marxe a Bedřicha Engelse a v návaznosti na jejich myšlenky definoval několik „hlavních zásad překonávání náboženských přežitků“ a procesu „odumírání náboženství“. Je samozřejmé, že Sviták se v této publikaci opíral jak o tzv. dialektický materialismus, tak i o materialismus historický.

Dialektický materialismus považovaný za základ „vědeckého světového názoru“³¹ ukazoval, že základním zdrojem vývoje jsou vnitřní rozpory, které jsou obsažené v jevech.³² O tuto myšlenku se opírala marxistická teorie třídního boje. Také Sviták sdílel přesvědčení, že revoluce a boj jsou základními hesly marxismu a není možné, aby změna nastala bez násilí a v klidu.³³

Marxově myšlence revolučního boje Ivan Sviták věnoval pozornost v knize *Otázky současného ateismu*. Zdůrazňoval, že marxismus vyzvedá nutnost revoluce, a hlavně boje s náboženstvím.³⁴ Sviták poukazoval na to, že Marx a Engels zobecnili zkušenosti „revolučního boje“ a na základě údajů vědy „odhalili“ dialekticko-materialistický charakter vývoje nejen přírody, ale i lidské společnosti, tím dotvořili celkový materialismus a aplikovali ho na výklad dějin společnosti.

V knize *Otázky současného ateismu* se Sviták zabýval předmětem, vývojem, pojetím a proměnami ateismu a podrobil tu kritice předmarxistický ateismus. Vytýkal mu, že „byl vylíčen jako dějiny negace boha a ve svém širokém pojetí se musel zabývat všemi názory, které podrývaly autoritu církví a náboženství, i když tyto názory samy vycházely z náboženského pojetí“.³⁵ Sviták zastával názor, že teprve materialistické pojetí dějin umožnilo pochopit, že materiální podmínky v životě lidí vytvářejí vědomí a s tím zároveň náboženské představy. Kládl důraz na to, že náboženství je závislé na materiálních podmínkách života lidí. Podle Svitáka je ateismus součástí světového názoru a samotná lidská

³¹ A. G. Spirkin, *Učebnice marxistické filosofie*, nakladatelství Svoboda, Praha 1971, s. 20.

³² *Ibid.*, s. 261.

³³ Ivan Sviták, *Cesty k překonání náboženství*, vyd. Orbis, Praha, 1957, s. 74.

³⁴ *Ibid.*, s. 50.

³⁵ Ivan Sviták, *Otázky současného ateismu*, vyd. Orbis, Praha, 1964, s. 16.

práce a lidské dějiny jsou jeho výrazem.³⁶ Sviták opakovaně zdůrazňoval, že základem ateismu je materialismus. To, že člověk spoléhá na vlastní síly a buduje své místo ve světě, je podle Svitáka důkazem toho, že se nadále nespolečá jen na boha. Sviták upozorňoval, že poznatky ateismu musí být přesvědčivější a musí vyvracet náboženské učení.³⁷

Sviták pochopitelně popíral existenci jakýchkoliv forem nadpřirozených existencí,³⁸ nejen boha, ale i andělů a svatých. Dále požadoval, aby ateismus nebyl představován pouze jako popírání boha a negace teologie, neboť pak by – jak Sviták upozorňoval – ztratil svou podstatu a jednou by zmizel zároveň s teologií.³⁹

Sviták zdůrazňoval, že jednou z nejzákladnějších myšlenek ateismu je to, že bude pojmán vědecky, na základě faktů a empiricky vykazatelných dat. Vědecky pojatý ateismus podle Svitáka vychází z – historicko-materialistického názoru na dějiny. Sviták objasňoval, že takovéto vědecké pojetí ateismu musí spočívat v tom, že se vysvětlují souvislosti mezi hospodářsko-politickým stavem a vznikem ateistické myšlenky.⁴⁰ Toho si povšiml také současný znalec českého myšlení o náboženství Tomáš Bubík: „Prostřednictvím vědeckého ateismu byl výklad náboženství zásadně propojen s ekonomickým učením, tedy s materiálními příčinami jeho vzniku, a proto se také kladl důraz na analýzu společenské role náboženství.“⁴¹ Podle Svitáka vědecký ateismus je souborem poznatků různých oborů. Sviták upozorňoval, že právě kvůli tomu, jak je vědecký ateismus propojen s jinými vědními obory, se stejně jako ostatní vědecké disciplíny mění a přizpůsobuje se novým poznatkům podle rozvoje a pokroku vědy. Součástí vědeckého ateismu se stala vědecko-ateistická propaganda, která byla základem pro pojetí ateismu v díle Ivana Svitáka. Celá tato propaganda byla založena na tom, že náboženství bylo vymyšleno, protože byla rozšířena bída, krize a nezaměstnanost.⁴² Cílem vědecko-ateistické propagandy bylo „převychovat“ věřící, kteří byli členy Komunistické strany. V souvislosti s tím bylo proklamováno „prohlubování účasti věřících na výstavbě socialistické společnosti.“⁴³

³⁶ Ivan Sviták, *Otázky současného ateismu*, cit. d., s. 11.

³⁷ Ivan Sviták, *Základní otázky vědecko-ateistické propagandy*, vyd. Osvětový ústav, Praha, 1961, s. 8.

³⁸ Ivan Sviták, *Otázky současného ateismu*, cit. d., s. 17.

³⁹ *Ibid.*, s. 22.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 31.

⁴¹ Tomáš Bubík, *České bádání o náboženství ve 20. století*, nakladatelství Pavel Mervart, 2010, str. 132.

⁴² Ivan Sviták, *Základní otázky vědecko-ateistické propagandy*, cit. d., s. 6.

⁴³ Ivan Sviták, *Cesty k překonání náboženství*, cit. d., s. 82.

3. Filosofické aspekty Svitákova pojetí ateismu

3. 1. Renesanční odklon od náboženství

Svitákovo ateistické přesvědčení souviselo s jeho výkladem renesance. Podle Svitáka proces postupného odklonu od náboženské víry a příklonu k světskosti byl započat právě v renesanci. V této kulturní epoše se totiž odehrály rozhodující změny, jako například vznik moderní vědy a údajně i úpadek kněžstva. Hlavní myšlenkou, kterou Sviták v předmluvě ke knize *Montaigne* často vyzdvihuje, je změna hodnot a celého hodnotového systému.

Ivan Sviták své pojetí renesance vyložil například v předmluvě k výboru z textů francouzského renesančního skeptika Michela de Montaigne.⁴⁴ Již z prvních odstavců této předmluvy lze rozpoznat, že Sviták měl k této kulturní epoše značnou sympatii.

Podle Svitáka renesance je období, „které zahrnuje objektivní proces dynamického rozvoje výrobních sil a buržoazního demokratismu, na druhé straně přelom ve společenském vědomí evropského lidstva a v představě člověka o sobě samém“⁴⁵. Sviták zdůrazňoval, že v renesanci se zrodila moderní Evropa. V této době se totiž „odehrála hluboká revoluce – přeměna centrálních hodnot, celého hodnotového systému“⁴⁶. Sviták byl přesvědčen, že období renesance s sebou přineslo nejen vznik moderní vědy, nýbrž i „úpadek hlavní mocenské elity – kněžstva“⁴⁷.

Renesanční člověk pojímal svět jinak než klérus, upozorňoval Sviták: viděl jej světsky, jako lidský zásah, a nikoli jako výsledek boží vůle. Renesanční člověk hledal pravdu mimo bibli, hledal pravdu v přírodě a v lidském rozumu. Tato myšlenková revoluce byla podle Svitáka neslučitelná s náboženským myšlením.⁴⁸

Je patrné, že Sviták byl zastáncem lidského rozumu a obhájcem ateismu. Měl za to, že když někdo chápe svět jako lidský zásah, znamená to, že je to právě člověk, který utváří svět kolem sebe, rozhoduje se sám za sebe a určuje si svou vlastní cestu. To člověk tvoří umění, staví budovy a utváří prostředí, ve kterém žije. Sviták tvrdil, že období renesance a moderní doba si jsou i přes to, že je od sebe dělí čtyři století, blízko. Podle Svitáka nám příčina této aktuálnosti nedochází, protože je pro nás tak samozřejmá, že si jí nevšimáme. Touto příčinou

⁴⁴ Ivan Sviták (ed.), *Montaigne*, přel. A. Šabatková, vyd. Orbis, Praha 1966, s. 9.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 9.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 9.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 9.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 14.

je právě světskost.⁴⁹ Světskost jako pojetí člověka, který je ve světě bez strachu z nadpřirozených sil, nesnaží se o posmrtný život, a naopak si zakládá na osobní zkušenosti. Takovému člověku, který je oproštěn od strachu z nadpřirozených sil, jde o pozemské, lidské štěstí, ne o spásu. Zároveň ale takový člověk víru v boha nevylučuje. „Zásadní rozdíl oproti minulosti je v tom, že náboženství nebo nadpřirozený svět ztrácí svůj centrální význam ve vědomí člověka a stává se jednou z mnoha vrstev lidského vědomí.“⁵⁰ Stejně tak se v renesanci měnil i pojem boha. Každý člověk si pojem boha vymezil svobodně podle sebe a nepotřeboval k tomu prostředníky nebo bibli, psal I. Sviták.⁵¹ Sviták považoval za obrovský historický obrat to, že člověk se vzdal nadějí i strachu z posmrtného života a začal se zcela soustřeďovat na pozemský život. Opouštěl jej strach z toho, že se lidé rodí hříšní a po celý život musí usilovat o to, aby to odčinili. Člověk se soustředil na pozemský život a zaměřil se na své vědomí.

Podle Svitáka byl po několik tisíciletí teistický názor tak samozřejmý, že ateistický názor byl naprostou výjimkou. Ateismus Sviták chápal jako „radikální popření samotného předpokladu existence boha“. Měl za to, že ateismus je vnitřně spojen s myšlenkou vysoké hodnoty člověka. Ateismus však podle Ivana Svitáka není pouhým popíráním boha, nýbrž je zároveň utvrzováním člověka. Sviták zdůrazňoval, že ateismus se nemůže stát pouhou negací náboženství, ale musí se stát rozvojem pozitivních názorů o člověku.⁵² To znamená, že ateismus se nemůže zakládat pouze na myšlence, že je pravým opakem teismu. Ateismus by měl utvrzovat člověka v tom, že se může spolehnout pouze sám na sebe, na své vlastní síly a schopnosti a nemusí se obracet k nadpřirozené moci, že je sám strůjcem svého štěstí a tvůrcem světa kolem sebe.

V této souvislosti Sviták upozorňoval, že člověk odjakživa hledá štěstí, které je definováno jako pocit harmonie a stav dokonalého ukojení potřeb. Podle náboženského pojetí člověk dosáhne štěstí tím, že zasvětil svůj život lásce k bohu a mravnímu sebezdokonalování. V moderní době jsou zdrojem štěstí vztahy, a to vztahy k přírodě, ke společnosti a sobě samým.⁵³ Člověk se v renesanci (a vůbec i v celé moderní době) stává jistým způsobem sebestřednějším, než tomu tak bylo například ve středověku. Nezasvěcuje svůj život něčemu cizímu, mimo tento svět. Je zaměřen pouze na sebe a vlastní blaho.⁵⁴

⁴⁹ Ivan Sviták (ed.), *Montaigne*, cit. d., s. 17.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 18.

⁵¹ *Ibid.*, s. 18.

⁵² *Ibid.*, s. 19.

⁵³ *Ibid.*, s. 22.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 44.

Sviták poukazoval na to, že Montaigne i přesto, že byl po celý život oddaným katolíkem, napsal dílo, které bylo radikálně protikřesťanské a tak hluboce protináboženské, že v dějinách ateismu patří mezi nejprudší útoky na náboženství.⁵⁵ Svíták vyzdvihoval to, že podle Montaigne křesťanství ve skutečnosti nežije tím, v co předstírá, že věří; lidé náboženství pouze využívají k tomu, aby dělali to, co chtějí dělat. Montaigne si uvědomoval, že křesťanství nelze dokázat rozumovými důvody, byl přesvědčen, že náboženská víra má svou logiku, která nemůže být založena na rozumu, protože rozum přesahuje.⁵⁶

Sviták sympatizoval s myšlenkou Michela de Montaigne, podle níž křesťanství je pokrytecké. Ostatně – podle Svítáka - celá křesťanská víra je pouhou přetvářkou, protože lidé křesťanství využívají k tomu, aby dělali to, co dělat chtějí, ale měli to posvěcené.

3. 2. Osvícenské vykročení k ateismu

Významný krok k ateistickému postoji byl podle Svítáka učiněn v osvícenství. Osvícenství je charakterizováno jako převrat ve vývoji evropského myšlení. Mezi nevýznamnější události, které byly ovlivněny osvícenstvím, se řadí Velká francouzská revoluce.

Ivan Svíták zdůrazňoval, že většina velkých myšlenkových hnutí vznikla z nových společenských úkolů. Tak například osvícenecká ideologie si vytvořila úkol překonat absolutní monarchii. Tato okolnost dala vzniknout novým myšlenkám o státu a jeho uspořádání. Svíták měl za to, že tyto nové ideje byly podněcovány vzestupem buržoazie a také tím, že zhoršovala situace pracujících lidí. Do té doby podle Svítáka autorita bible a násilné donucování k teologickému idealismu udržovaly feudalismus jako vládnoucí ideologii.⁵⁷ Svíták poukazoval na to, že hlavním nepřítelem osvícenských idejí a jejich šíření byla církev a náboženská ideologie. To podle Svítáka bylo hlavní příčinou trvalého nepřátelství vůči pověrám, fanatismu a dogmatismu, které na sebe bralo podobu pamfletů, satiry a ironie. Osvícenecký boj proti pověře byl podle Svítáka zrcadlením třídního konfliktu. A to také bylo důvodem obrovského významu boje osvícenství s náboženstvím, který by – jak psal Svíták – byl jinak nevysvětlitelný. Podle Svítáka osvícenci nebyli „lepší“ protože to byli ateisté, nýbrž proto, že to byli demokraté, které jejich demokratismus vedl k ateismu. Svíták

⁵⁵ Svíták Ivan (ed.), *Montaigne*, cit. d., s. 44.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 46.

⁵⁷ Ivan Svíták, *Humanista Voltaire*, in: *Voltaire myslitel a bojovník*, přel. J. B. Kozák, V. T. Miškovská, vyd. Státní nakladatelství politické literatury, 1957, s. 9.

upozorňoval, že osvícenští myslitelé nebyli výluční racionalisté, nýbrž také měli svou víru. Věřili totiž v možnost nekonečného pokroku člověka a kultury, věřili ve svobodu a štěstí lidí.⁵⁸

3. 2. 1. Voltaireova kritika katolické církve

Sviták poukazoval na to, že „Voltaireovi životopisci se shodují na tom, že jeho největším mistrovským dílem je sám jeho život, který byl nabitý dramatickými obraty a filosofickou moudrostí.“⁵⁹ V podobném duchu Voltairea pojímal také Ivo Tretera, který tvrdil, že útočný styl proti církvi vytváří jednotu s Voltaireovým životem vytrvalého bojovníka. Sviták upozorňoval: „Voltaireův život je přímo spjat s dílem, život a dílo jsou jen subjektivní a objektivní stránkou jediného tvůrčího procesu, jenž spisovatele úplně uchvacuje... Tak velké dílo vytváří velkého člověka a co více, někdy i lidskou velikost.“⁶⁰ Stejně tak Tretera vyzdvihoval Voltairea za to, že měl geniální schopnost dát již známým filosofickým myšlenkám neobyčejný a duchaplný výraz, který aktualizoval a aplikoval do současné doby.⁶¹

Sviták ve Voltaireovi spatřoval materialistu ve zvláštním smyslu toho slova: v základním přístupu k problémům. Voltaire nehájil prvotnost hmoty, uváděl Sviták, protože podle něj stvořitelem světa je bůh. „Ale bůh sám natolik se světem splývá, že otázka prvotnosti boha nebo světa vůbec ztrácí smysl. Svět je stvořen, ale co se pak dále o světě tvrdí, je už čirý materialismus.“⁶² Podle Svitáka Voltaireův materialismus - obsahoval boha. „Vývoj filosofického materialismu přisuzuje hmotě ty atributy, jež byly dříve atributy boha, čili vrátil kategorie, odcizené světu, jejich pravému poslání. Tak celý vývoj materialismu a ateismu postupně popřel teologii.“⁶³

Podle Svitáka se Voltaire celý život trápil otázkou zla, svět viděl jako lidskou mučírnu. Sviták si povšiml, že skepse vedla Voltairea k rozchodu s optimistickým pojetím budoucnosti. Voltaire konstatoval, že je lepší být pesimistou, který pomáhá lidem, než optimistou, který se tváří, že nevidí bezpráví.⁶⁴

Podle Svitáka se „v období buržoazních revolucí“ objevovaly dva typy protináboženských názorů. Prvním je deismus a druhým je ateismus. Ateismus se však mohl rozvinout pouze díky deismu. Ateismus, zdůrazňoval Sviták, byl plodem šlechtických

⁵⁸ Ivan Sviták, *Humanista Voltaire*, in: *Voltaire myslitel a bojovník*, cit. d., s. 14.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 17.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 14.

⁶¹ Ivo Tretera, *Nástin dějin evropského myšlení*, vyd. nakladatelství Paseka, Praha, 2002, s. 341.

⁶² *Voltaire myslitel a bojovník*, 1957 s. 41.

⁶³ *Ibid.*, s. 41.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 50.

salonů.⁶⁵ Sviták tvrdil, že ateismus nemohl vzniknout pouze mezi obyčejnou měšťáckou inteligencí, protože té stačil ke kritice křesťanství deismus. Kdo chtěl překročit deismus, musel použít soudržnost myšlení a vědeckou přesnost. Teoretický ateismus tedy podle Svitáka mohl vzniknout až tehdy, kdy byl připraven životní praxí a vědeckým myšlením.⁶⁶

Ostatně také I. Tretera v *Nástinu dějin evropského myšlení* připomínal, že osvícenci byli zpočátku hlavně deisté a jen výjimečně ateisté a že většina z nich se domnívala, že tzv. přirozené náboženství je pro obyčejný, nevzdělaný lid prospěšné až nezbytné.⁶⁷

Sviták byl přesvědčen, že druhým protináboženským názorem byl deismus. Sviták deismus považoval za ideologický odraz boje střední třídy proti duchovenstvu. Zdůrazňoval, že podle deismu bůh sice existuje, avšak svět neřídí; deisté ovšem zdůrazňovali praktický význam víry v boha. Podle Svitáka byl však podstatným rysem deistického učení materialismus. Sviták byl přesvědčen, že deismus prohloubil rozpor mezi vírou a rozumem a umožnil širší rozvoj vědy; vedle toho vytvořil předpoklad rozvoje ateismu.⁶⁸

Sviták vyzdvihoval, že Voltaire byl typickým deistou: uznával boží existenci, ale boha pojímal pouze jako prvního hybatele.⁶⁹ Dále Sviták zdůraznil, že Voltairův deismus byl náboženstvím osvobozeným od všech dogmat s výjimkou dogmatu o existenci boží.⁷⁰ Stejně tak Tretera poukazyval na to, že Voltaire prováděl kritiku bible a velmi ostrými slovy v ní napadal pověry a absurdní zázraky; napadal bibli bez sebemenší citlivosti.⁷¹

Sviták upozorňoval, že Voltaire sice uznával, že vše, co o bohu víme, je pouze to, že bůh existuje. To, že nevíme více, je důvodem toho, proč o bohu nemůžeme vytvořit vědu. Sviták byl přesvědčen, že když si uvědomíme, že bůh je v racionálním světě pouze nepoznaná stránka světa, zjistíme, že tento pojem vůbec nepotřebujeme. V podobném smyslu vykládal Voltaira Tretera: Voltaire shledával příčinu existence náboženství na jedné straně v nevědomosti a na druhé straně v zjištění.⁷² Podle Svitáka Voltaira se od teologů odlišoval svým zdůvodňováním existence boha. Voltaire zamítal vrozené ideje a sensualisticky dokazoval, že dítě o bohu neví nic. Podle Voltaira byl hlavním důvodem víry v existenci boha to, že je obtížné vysvětlit počátek světa jinak. Sviták upozorňoval: To však následně vyvrátil

⁶⁵ Ivan Sviták, *Humanista Voltaire*, in: *Voltaire myslitel a bojovník*, cit. d., s. 55.

⁶⁶ *Ibid.*, s. 56.

⁶⁷ Ivo Tretera, *Nástin dějin evropského myšlení*, cit. d., s. 336.

⁶⁸ Ivan Sviták, *Humanista Voltaire*, in: *Voltaire myslitel a bojovník*, cit. d., s. 57.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 59.

⁷⁰ *Ibid.*, s. 60.

⁷¹ Ivo Tretera, *Nástin dějin evropského myšlení*, cit. d., s. 342.

⁷² *Ibid.*, s. 343.

Holbach, který prokázal, že atributy, které přisuzoval Voltaire bohu, jsou vlastnostmi hmoty.⁷³

Podle Svitáka Voltaire připodobňoval ateismus k nebezpečnému fanatismu, který patří do budoirů – dámských salonů. Sviták byl přesvědčen, že Voltaire nepřinášel přesvědčivou kritiku ateismu a že žádal ateisty, aby otevřeli oči a poznali boha. Voltaire tvrdil, že bez náboženství nelze vládnout. Protože co jiného by podle Voltaira udrželo lidi na uzdě, když ne výhrůžka posmrtného trestu?⁷⁴ Proto podle Voltaira, i kdyby bůh neexistoval, museli bychom si ho vymyslet.⁷⁵ Sviták si povšiml, že pro Voltaira byl ateismus teoreticky chybným učením, protože ateismus nedokáže vysvětlit původ světa a dokonalost přírody.⁷⁶ Voltaire byl z pozice deisty proticírkevní, ale ne protináboženský. Sviták podotýkal, že Voltaire nesnášel náboženské pověry v náboženství a odtud vyplýval jeho odpor ke křesťanství. Podle Voltaira je Bible snůškou nesmyslů, které se uchovaly do dnešní doby.⁷⁷ Sviták Voltaira považoval za velkého humanistu a bojovníka za svobodu svědomí.⁷⁸ V této souvislosti připomínal Voltairův výrok: „Nesouhlasím s jediným Vaším slovem, nicméně budu do krve hájit Vaše právo, abyste je směl pronést.“⁷⁹

Podle Svitáka renesance teologii ze společenských věd nevyhnala. Teologii vypudilo ze společenských věd až období osvícenství. Sviták měl za to, že tomu tak bylo proto, že tento úkol, totiž osvobození společenských věd od teologie, byl spojen s bojem za vytvoření demokratické republiky. Sviták tvrdil, že tento společenský úkol 18. a 19. stol. vytvořil půdu pro vývoj moderního, novověkého ateismu. Osvícenství teologii a náboženství nenapadlo z důvodů teoretických, nýbrž kvůli společenské praxi, tedy kvůli společenským důsledkům. Sviták rozlišil tři fáze moderního ateismu. První, voltairovská fáze nastala ve Francii v první polovině 18. stol.; jejím největším představitelem byl Voltaire.⁸⁰ Ve druhé fázi proti náboženství nestála jen jeho kritika, ale celistvý názor. Ve třetí vývojové fázi ateismu Feuerbach přinesl novověkému ateismu vítězství, neboť teologii porazil jejími vlastními zbraněmi.⁸¹

⁷³ Ivan Sviták, *Humanista Voltaire*, in: *Voltaire myslitel a bojovník*, cit. d., s. 61.

⁷⁴ *Ibid.*, s. 63.

⁷⁵ Ivo Tretera, *Nástin dějin evropského myšlení*, cit. d., s. 343.

⁷⁶ Ivan Sviták, *Humanista Voltaire*, in: *Voltaire myslitel a bojovník*, cit. d., s. 63.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 71.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 91.

⁷⁹ Ivo Tretera, *Nástin dějin evropského myšlení*, cit. d., s. 342.

⁸⁰ Ivan Sviták, *Atheista Holbach*, in: P. H. D. Holbach, *Kapesní bohosloví*, přel. J. Ježek, vyd. Státní nakladatelství politické literatury, 1968, Praha, s. 162.

⁸¹ *Ibid.*, s. 163.

Podle Svitáka, pokud chceme pochopit, jak ateismus ve své moderní podobě vznikl, musíme se podívat na největší ideologickou bitvu, která se nazývá osvícenství. Ve Francii 18. stol. byla monarchie považována za božské zřízení a král byl považován za zástupce boha na zemi a měl téměř neomezenou moc. Sviták zastával názor, že když se pak buržoazii dostalo větší popularity, začala se dožadovat moci, ale žádné moci se jí nedostalo.⁸² Buržoazie se nechala inspirovat ve Velké Británii a vzhledla se v její konstituční monarchii. Toto jsou podle Svitáka podmínky, které předcházely Velké francouzské revoluci. A vhodnou počáteční přípravou pro revoluci buržoazii bylo osvícenství.⁸³ Buržoazie chtěla ve Francii zřídit konstituční monarchii, protože prahla po větší moci, která by jí byla konstitučním uspořádáním státu k dispozici. To však bylo odmítnuto a buržoazie se začala bránit tím, že začala podněcovat revoluci. Toho se chopil Voltaire, který se taktéž vzhledl v politickém uspořádání Velké Británie a chtěl konstituční monarchii aplikovat ve Francii. Stavěl anglickou svobodu proti francouzské despotii. Stal se tak představitelem Velké francouzské revoluce.

Právě osvícenství se podle Svitáka vyznačovalo tím, že se rozešlo s teologickou kulturou středověku. Osvícenství Sviták vydával za „výraz osvobozenického boje všech utlačovaných feudalismem“.⁸⁴ Postupně rysy osvícenství 18. stol. přerostly v sensualistickou teorii poznání, založenou na poznávání světa pomocí smyslů a ze zkušenosti. To byl podle Svitáka konec ideám boha. Sensualisté si však ponechali ideje dobra a mravního jednání, ale přinesli nové argumenty. Sviták tvrdil, že velké filosofické obraty nemusejí vznikat tvrzením opaku, toho co se tvrdilo předtím. Důvodem jejich vzniku mohlo být i to, že se změnily argumenty obhajoby. Pokud podle sensualistů ideje nejsou vrozené, ale pocházejí ze zkušenosti, je nutné založit etiku na lidských hodnotách a na místo boha postavit společnost. Toto byl podle Svitáka obrat od deismu k ateismu.⁸⁵ To, že sensualisté připustili, že by ideje mohly pocházet ze zkušenosti, je přivedlo k poznání, že když budeme mít pouze dobré zkušenosti, budeme mít díky tomu dobré ideje. A rázem se stalo to, že celá etika postavila do středu veškerého dění člověka a jeho pozemský život, na který se má soustředit. Došlo k tzv. kopernikánskému obratu.

⁸² Ivan Sviták, Atheista Holbach, in: P. H. D. Holbach, *Kapesní bohosloví*, cit. d., s. 163.

⁸³ Ibid., s. 164.

⁸⁴ Ibid., s. 165.

⁸⁵ Ibid., s. 167.

3. 2. 2. Holbachův obrat k ateismu

Když Sviták porovnával díla Voltairova a Holbachova, tvrdil, že psali o tom samém, avšak Voltaire psal pro vzdělané lidi, kteří ocenili jeho ironii, a je tudíž o třídu výše než Holbach, který psal pro méně náročné čtenáře. Holbach psal pamflety a protináboženské brožury, které jsou podle Svitáka ve finále všechny o tom samém. Sviták postřehl, že pokud si přečteme jeden z těchto textů, víme, o čem se píše v těch ostatních. Holbach v knize *Kapesní bohosloví* zesměšňoval jeden teologický pojem za druhým a teologické kategorie tu podával jako snůšku nesmyslů.⁸⁶ Jeho cílem totiž bylo odhalit nerozumnost teologických pojmů a rozpory v bibli, a takto dostat lidem do hlavy, že duchovenstvo se obohacuje na úkor chudých. Dále pak Holbach tvrdil, že neexistuje neomylná církev a že celá povídačka o nesmrtelnosti je podvod, stejně tak jako zázraky. Podle Svitáka takto Holbach chtěl dát lidem najevo, jak je náboženství v opozici vůči rozumu. Sviták tvrdil, že Holbach nechtěl náboženství reformovat, ale zničit.⁸⁷ V *Kapesním bohosloví* Holbach zesměšňoval nejenom církev, ale celé náboženství. Kniha je psána satiricky a ironicky definuje jeden teologický pojem za druhým. Např.: „Církev je paní Ježíše Krista. Ta nosí kalhoty a její manžel je dobrák, který se do ničeho nemíchá a nikdy jí neodporuje, aby měl doma pokoj.“⁸⁸

Podle Svitáka na základě srovnání Voltaira s Holbachem vystupuje do popředí jeden rys: Voltaire zaměřoval své hlavní útoky proti pověře, nikoli proti náboženství; Holbach se zaměřoval na nesmiřitelnost rozumu s vírou.⁸⁹ Dále pak: Holbach přímo protikřesťansky kritizoval biblické postavy: „Mojžíš byl nejmírnější z lidí, a přece časem dal podřezat několik tisíc izraelitů; v tom byl obrazem církve, která, jak známo, je nejněžnější a nejmírnější matkou, ačkoliv čas od času provede svým milovaným dětem nějaké to krveprolití.“ Následuje také pochybnost o samotné existenci historického Ježíše: „Jméno, jež kdysi přijal Bůh, když přišel inkognito na okružní cestu po Judeji...“ Sviták si povšiml, že všechny postavy svatých budí v Holbachovi hnus a opovržení.⁹⁰ To je zřejmé již z prvních řádků Holbachova *Kapesního bohosloví*. Sviták však Holbacha kritizoval za to, že po tom, co provedl tento velký obrat, co provedl takovýto útok na náboženství, nedokázal přehodnotit křesťanství a zmocnit se jeho pozitivního obsahu. Sviták se ptá: „Jestliže kněží tvrdili, že všechno zlo pochází z porušování náboženských zásad, tvrdil teď Holbach neméně zatvrzele,

⁸⁶ Ivan Sviták, Atheista Holbach, in: P. H. D. Holbach, *Kapesní bohosloví*, cit. d., s. 181.

⁸⁷ Ibid., s. 182.

⁸⁸ Holbach P. H. D., *Kapesní bohosloví*, cit. d., s. 39.

⁸⁹ Ivan Sviták, Atheista Holbach, in: P. H. D. Holbach, *Kapesní bohosloví*, cit. d., s. 182.

⁹⁰ Ibid., s. 183.

že všechno zlo pochází právě z nich. Jak ale nyní vysvětlit obrovský historický vliv tohoto nesmyslu?⁹¹ Dodejme ještě, že Holbach byl kvůli svému odporu k náboženství nazýván „osobním nepřitelem Boha“.⁹²

Podle Svitáka při záměně „feudální ideologie“ za „ideologii buržoasní“ docházelo k osvobozování prvků falešného vědomí. Sviták měl za to, že falešné vědomí bylo v té době reprezentováno náboženstvím, a proto musela být buržoasní ideologie k náboženství nepřátelská. Pokud však se nová ideologie zakládala na popírání staré ideologie, musela se ta nová ideologie rozvíjet postupně jinými, nikoli náboženskými prvky – musela být ateistická.⁹³ Nová ideologie nesměla usnout a musela nadále rozvíjet své nové teorie, které měly stát na základech rozumu a empirického poznání. Jak už bylo výše zmíněno, nesměla se zakládat pouze na opačných tvrzeních, nýbrž propracovávat nové argumenty, a to do nejmenších detailů. Sviták tvrdil, že osvícenství je konečným rozchodem se středověkou kulturou, neboť zdůraznilo rozum proti víře.⁹⁴ Rozum se stal základním principem osvíceneckého názoru. Ve středu osvíceneckého myšlení stál člověk a jeho reálné zájmy. A to byl onen „kopernikánský obrat“, protože v minulosti člověk byl pojímán jako zlý, zatížený hříchem, a nyní naopak stojí v protikladu k tomu jako od přírody dobrý.⁹⁵ Holbach se stal podle Svitáka základní osobností pro pochopení novověkého ateismu hlavně kvůli tomu, že překonal kritické názory minulosti. Teprve Holbach uvedl ateismus do souvislosti s politikou a morálkou. Sviták byl přesvědčen, že Holbachovo dílo znamenalo obrat od deismu k cílevědomému ateismu. Stalo se tak, proto, že Holbach spojil kritické protiklerikální myšlení s protifeudální myšlenkou a vytvořil základy filosofického materialismu.⁹⁶ Podle Svitáka ateismus až spojením s mechanickým materialismem se mohl stát samostatnou filosofickou kategorií. Sviták tvrdil, že Holbach je otcem moderního ateismu. Mezi základní Holbachovy názory patřila myšlenka, že bozi jsou plodem neznalosti, dále Holbachovo přesvědčení o tom, že víra v boha je odvozena od neznalosti přírodních jevů.⁹⁷ Sviták zastával názor, že teprve Holbach ukázal, že ateista je člověk, který z úvah o hmotě a energii vyloučil duchovno a nadpřirozenou moc.⁹⁸

Podle Holbacha nezáleží na náboženství, zda člověk bude dobrý nebo zlý. Stejně tak ateismus nemůže zkažit dobrého člověka nebo napravit špatného. Sviták poukazoval na to, že

⁹¹ Ivan Sviták, *Atheista Holbach*, in: P. H. D. Holbach, *Kapesní bohosloví*, cit. d., s. 184.

⁹² Ivo Tretera, *Nástin dějin evropského myšlení*, cit. d., s. 349.

⁹³ Ivan Sviták, *Atheista Holbach*, in: P. H. D. Holbach, *Kapesní bohosloví*, cit. d., s. 190.

⁹⁴ *Ibid.*, s. 190.

⁹⁵ *Ibid.*, s. 191.

⁹⁶ *Ibid.*, s. 192.

⁹⁷ *Ibid.*, s. 194.

⁹⁸ *Ibid.*, s. 195.

Holbach byl nedůsledný v jedné věci: totiž, „zda se důsledný ateismus má hlásat lidu či ne.“⁹⁹ Podle Svitáka ateismus byl pro Holbacha vědeckou teorií a „považoval ateismus jen a jen za buržoasní doktrínu.“¹⁰⁰ Holbach si nebyl jist, protože nastal problém, že když není bůh, je vše dovoleno a tomu se chtěl Holbach vyhnout.¹⁰¹

Ve svém dalším díle *Systém přírody* (na kterém spolupracoval s Diderotem) Holbach vyjádřil hlavní myšlenku, že příroda je celek sestavený z různých hmot, které pozorujeme z vesmíru. Kvůli této tezi parlament odsoudil knihu ihned po vydání ke spálení.

3. 3. Feuerbachův výklad křesťanského náboženství

Ivan Sviták věnoval velkou pozornost německému filosofu Feuerbachovi. Sympatizoval s několika Feuerbachovými myšlenkami, především s myšlenkou, že člověk promítá sám sebe do náboženských představ. Vyzdvihoval i Feuerbachův názor na náboženské představy a kritiku církve.

Sviták zastával názor, že „v dusném prostředí Německého absolutistického útlaku jsou různé proudy, které mají velké rozdíly, ale všechny se shodují v odporu proti náboženství.“¹⁰² Náboženství se podle Svitáka stalo předmětem ostré kritiky nejenom v literatuře, ale i ve vědě. Došlo k tomu proto, že „náboženský názor byl jednou z hlavních překážek německých revolučních sil.“¹⁰³ Proti náboženství bojovala nejradikálnější skupina mladohegelovců, jejímž nejvýznamnějším představitelem byl Ludvík Feuerbach.¹⁰⁴ Potom, co Feuerbach vydal svou nejlepší knihu *Podstata křesťanství*, si získal u pokrokových lidí té doby oblibu.¹⁰⁵

Feuerbach se v ní zaměřil na podstatu člověka a posléze i náboženství. Podle Feuerbacha člověk promítá svou představu dokonalosti do náboženství a zejména do boha. Tajemství náboženství, objasňoval Sviták, spočívá v projekci člověka do nadpřirozeného světa či do náboženství.¹⁰⁶ Feuerbach tvrdil: „Náboženství křesťanské, je vztah člověka k sobě samému nebo správněji: k své podstatě, ale ke své podstatě jako k nějaké jiné

⁹⁹ Ivan Sviták, Atheista Holbach, in: P. H. D. Holbach, *Kapesní bohosloví*, cit. d., s. 196.

¹⁰⁰ Ibid., s. 196.

¹⁰¹ Ibid., s. 196.

¹⁰² Ivan Sviták, Kritika náboženství v díle Ludvíka Feuerbacha, in: Ludwig Feuerbach, *Podstata křesťanství*, přel. Z. Sekal, vyd. Státní nakladatelství politické literatury, Praha, 1954, s. 5.

¹⁰³ Ibid., s. 5.

¹⁰⁴ Ibid., s. 6.

¹⁰⁵ Ibid., s. 7.

¹⁰⁶ Ibid., s. 9.

bytosti.¹⁰⁷ To jest, člověk tím, že má vztah k nějaké nadpozemské bytosti, má i vztah sám k sobě, protože podle Feuerbacha si člověk stvořil boha jako svůj obraz a projektuje do něj své dokonalé já.

Podle Svitáka byl u Feuerbacha bůh jen abstraktní podstatou člověka, tedy „co člověk vypovídá o bohu, vypovídá ve skutečnosti o sobě samém“.¹⁰⁸ Podle Svitáka všechny náboženské pojmy, představy a tajemství mají stejně světský základ jako samotný bůh. Sviták tvrdil, že projekce, kterou objevil Feuerbach, nebyla náhodná, ale byla zákonitostí vytváření náboženských představ.¹⁰⁹ Sviták byl toho názoru, že celé Feuerbachovo dílo *Podstata křesťanství* je parafrází jedné jeho myšlenky: „Náboženství abstrahuje z člověka síly, vlastnosti, podstatné znaky a zbožšťuje je jako samostatnou bytost.“¹¹⁰ Sviták oceňoval Feuerbachovu myšlenku, podle níž člověk tím, že promítá své vlastnosti do boha, ochuzuje sám sebe a zbavuje sám sebe obsahu: čím víc se člověk přibližuje bohu, tím víc se vzdaluje sám sobě. Feuerbach tvrdil, že kvůli tomuto odcizení vlastní podstaty člověka vzniká rozpolcenost mezi bohem a člověkem, mezi člověkem a jeho vlastní podstatou – náboženstvím.¹¹¹ Tím, že člověk své vlastnosti promítá do boha a nevěnuje se jim v pozemském životě, se sám sobě odcizuje a mezi člověkem a jeho vlastní podstatou (vlastnostmi) vzniká propast.

Sviták vyjádřil myšlenku, že Feuerbach obohatil výklad náboženství hlavně logickou stavbou a rozpracovanou teorií, která dokázala vysvětlit i takové otázky, které do té doby byly problematické. Sviták tvrdil, že je to zvláštní, když si člověk neuvědomuje tuto podstatu náboženství: že totiž náboženství je sebeuvědoměním člověka.¹¹² Je to zvláštní proto, že věřící člověk se nad touto otázkou nepozastavuje. Náboženství je člověku podáváno jako určitá nauka, které se musí naučit a následně dodržovat její zavedená pravidla. Málokoho by napadlo, že je třeba zaměřit se na podstatu náboženství, zamyslet se nad tím, že by náboženství bylo vlastním sebeuvědoměním. Pro lidi je to něco mimo tento svět, v čem mají oporu a co jim dává odpovědi na životní otázky.

¹⁰⁷ Ludwig Feuerbach, *Podstata křesťanství*, přel. Z. Sekal, vyd. Státní nakladatelství politické literatury, Praha, 1954, s. 73.

¹⁰⁸ Ludwig Feuerbach, *Podstata křesťanství*, cit. d., 85.

¹⁰⁹ Ivan Sviták, Kritika náboženství v díle Ludvíka Feuerbacha, in: Ludwig Feuerbach, *Podstata křesťanství*, cit. d., s. 10.

¹¹⁰ Ludwig Feuerbach, *Podstata křesťanství*, cit. d., s. 63.

¹¹¹ Ivan Sviták, Kritika náboženství v díle Ludvíka Feuerbacha, in: Ludwig Feuerbach, *Podstata křesťanství*, cit. d., s. 10.

¹¹² *Ibid.*, str. 11.

Podle Svitáka bylo v náboženství zvláště smícháno objektivní se subjektivním, ani jedno se nerozlišuje a představa se považuje za objektivní skutečnost. Sviták tvrdil, že právě nerozlišování objektivního a subjektivního, skutečnosti a představy je jednou z vlastností nevypělého rozumu.¹¹³ Feuerbach přirovnával náboženství k dětinskosti. Protože podle Feuerbacha stejně jako dítě si z počátku neuvědomuje sebe sama a uvažuje o sobě nepřímo, stejně tak v náboženství si člověk neuvědomuje své vědomí přímo.¹¹⁴ Feuerbach zastával názor, že „náboženství je dětinská podstata lidstva.“¹¹⁵

Podle Feuerbacha mělo náboženství dvojí obsah – racionální jádro a iracionální obsah. Feuerbach si dal za úkol tyto dva obsahy od sebe oddělit. Chtěl zachránit racionální lidské jádro a iracionální obsah zavrhnout. Podle Svitáka Feuerbach ukazoval, že jádrem náboženských představ je jen projekce rozumu, citu a lásky do nebe. Sviták měl za to, že základem Feuerbachových tezí byla vždy jedna a ta samá myšlenka: totiž, že teologie je antropologie a že náboženské představy je možné zredukovat na jejich přirozený základ. Podle Svitáka se Feuerbach soustředil především na hlavní pojem náboženských představ, na boha. Bůh byl podle Feuerbacha sebeuvědoměním rozumu a zpředmětněnou podstatou rozumu.¹¹⁶ Feuerbach tvrdil, že rozum je nevyšší podstatou, a tedy bůh je nejvyšší podstatou. Podle Svitáka se však v rozumu neodráží jen pouze rozumová podstata člověka, ale také mravní podstata: bůh je také ztělesněním mravnosti. Sviták upozorňoval, že takovýto bůh má pro člověka obrovský praktický význam. Ukazuje totiž člověku, co má dělat, jak má jednat a čím by měl být.¹¹⁷

Ve druhé části knihy *Podstata křesťanství* Feuerbach vylíčil náboženství jako zdroj všeho zla. Podle Svitáka Feuerbach odsuzoval náboženství kvůli tomu, že náboženství popírá rozum a je nepřátelské vůči vědě. Feuerbach si podle Svitáka moc dobře uvědomoval, že utrpení přibližuje člověka bohu, zatímco štěstí člověka od boha oddaluje. Protože kdykoli člověk pociťuje utrpení, bolest nebo neštěstí, hledá oporu v bohu. A právě proto si podle Svitáka náboženství zaslouhuje odsouzení.¹¹⁸

Podle Svitáka byl velkou Feuerbachovou předností jeho materialismus. Tím, že Feuerbach prohlásil prvotnost bytí, přírody a člověka, otevřel cestu ateismu a vytvořil

¹¹³ Ivan Sviták, *Kritika náboženství v díle Ludvíka Feuerbacha*, in: Ludwig Feuerbach, *Podstata křesťanství*, cit. d., s. 12.

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 12.

¹¹⁵ *Ibid.*, s. 16.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 12.

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 13.

¹¹⁸ *Ibid.*, s. 15.

teoretické předpoklady pro kritiku náboženství.¹¹⁹ Sviták byl přesvědčen, že Feuerbach taktně vzkřísil rané křesťanství, aby na něm mohl předvést úpadek současného křesťanství. Odvolával se tak na Augustina, Klementa Alexandrijského či Luthera. Sviták vyjádřil myšlenku: „Někdy stačí jen vzkřísit velikou minulost, aby se přítomnost sama ukázala ve svém žalostném stavu.“¹²⁰ Tím, jak Feuerbach konfrontoval současné náboženství s minulostí, projevilo se náboženství jako proľhaná a nepravdivá ideologie. Podle Svitáka však Feuerbach na obranu křesťanství uznával, že dříve křesťanství sehrálo velkou úlohu a mělo i své významné doby. V současnosti je však podle Feuerbacha náboženství přežitkem.¹²¹ Feuerbachova *Podstata křesťanství* se stala podle Svitáka vrcholem předmarxistického ateismu. Feuerbach vytvořil důsledný ateistický výklad náboženství a rozvinul myšlenku, že člověk je tvůrcem náboženství. Sviták kritizoval Feuerbacha za jeho domněnku, že v náboženství je skryta lidská podstata. Tím se podle Svitáka dostal Feuerbach do situace, kdy musel z náboženství zachránit to lidské, které tam však podle Svitákova přesvědčení ve skutečnosti není. Sviták tvrdil, že Feuerbachova teze o tom, že náboženství má dvojí tvář, lidskou a nelidskou, je omyl. Sviták kladl důraz na to, že neexistuje žádná lidská tvář náboženství, existuje pouze ta nelidská.¹²² Tím, že Feuerbach postavil vědu a víru do protikladu, udělal v Německu obrovský metodický pokrok, i když ve Francii to encyklopedisté věděli již skoro celé století. Podle Svitáka to však nikdy ve Francii nevyložili s takovou důkladností jako Feuerbach v Německu.¹²³ Sviták však Feuerbachovi vytýkal, že nikdy neřešil otázkou sociálních kořenů náboženství. Sviták kritizoval Feuerbacha také za to, že ho nikdy nenapadlo hledat kořeny náboženství ve společnosti. Podle Svitáka Feuerbach nechápal vývoj náboženství v souvislosti s historií a ekonomickými, sociálními i politickými příčinami.¹²⁴

Sviták upozorňoval, že marxistický výklad náboženství se od Feuerbachova výkladu velmi liší. Počínaje zdůrazněním sociálních kořenů náboženství a konče u přísně historického pojetí.

¹¹⁹ Ivan Sviták, *Kritika náboženství v díle Ludvíka Feuerbacha*, in: Ludwig Feuerbach, *Podstata křesťanství*, cit. d., s. 18.

¹²⁰ *Ibid.*, s. 20.

¹²¹ *Ibid.*, s. 21.

¹²² *Ibid.*, s. 22.

¹²³ *Ibid.*, s. 29.

¹²⁴ *Ibid.*, s. 30.

4. Svitákův postoj k marxismu

Ivo Tretera, jenž Ivana Svitáka poměrně dobře znal, o něm napsal, že „se od poloviny 50. let dostával do konfliktů s dogmatickými marxisty a stranickými funkcionáři svými příspěvky k tématům vztah filosofie, vědy, ideologie a politiky, vztah teorie a praxe, náboženství a ateismus, vedoucí úloha dělnické třídy a komunistické strany, kulturní politika, společenská role inteligence, svoboda uměleckého tvoření, aj.; odtud se mu také postupně v plné naléhavosti vynořil fundamentální problém: možnost spojení socialismu a demokracie.“¹²⁵

Ivan Sviták – podle svých vlastních slov - cítil potřebu porozumět dělníkům a často vyzdvihoval, že jsou to dělníci, nikoli intelektuálové, na kterých stojí chod společnosti: „Hlasité ne svobodě šmeliny uslyší od nás Ostravští horníci při první příležitosti. Ti budou fárat, ať je prezidentem kdokoli, a jestli oni zahájí stávkou, pak jakákoli vláda nepadne během deseti dnů, ale během deseti hodin.“¹²⁶ Ivan Sviták patřil do generace, kterou silně ovlivnila válečná zkušenost. V takové generaci existovalo silné kulturní levičáctví z doby první republiky a studenti této generace prožili svá studentská léta v době nacistické okupace. Mnoho z nich bylo totálně nasazeno, a válka jim tak zabránila ve studiu, a další se zúčastnili květnového povstání. „U Svitáka byla celá věc ještě výraznější o to, že jeho rodina byla za války značně perzekvována – strýc, generál Otakar Sviták, člen vedení odbojové organizace Obrany národa byl popraven, druhý strýc byl letcem v Anglii, bratranec Adolf se musel po dobu války ilegálně ukrývat a byl pak vězněn v koncentračním táboře. Když přišlo osvobození, stala se levice pro Svitákovu generaci tím, kdo měl pravdu, kdo je vítězem, kdo je vyjádřením jejich generačních zájmů. Levice se pro ni stala synonymem svobody.“¹²⁷ Po únoru 1948 se Sviták sice stal velmi význačným filosofem, nezdálo se však, že by se chtěl filosofii opravdu věnovat: „Spíše se dá říci, že byl do ní zahrán.“¹²⁸

Svitákovy tehdejší práce lze z dnešního pohledu považovat dogmatické, ale i přesto jsou mnozí přesvědčeni, že si dokázal uchovat jeden z nejcistších štítů, možná i právě kvůli svému zaměření na dějiny filosofie. Ivan Sviták nalézal inspiraci u mladého Marxe, jenž kriticky i pozitivně navazoval na Feuerbachův spis *Podstata křesťanství*. Podobně jako někteří

¹²⁵ Katedra filosofie, Masarykova univerzita Brno: Ivan Sviták, citace 17. 6. 2017, přístup z internetu: <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/svitak.html>.

¹²⁶ Ivan Sviták, *Cesta do Evropy*, vyd. Alternativy: Polarita, Praha, 1991, s. 67.

¹²⁷ Strana demokratického socialismu, Svět podle Svitáka, citace 17. 6. 2017, přístup z internetu: <http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/svitak/svitak07.html>.

¹²⁸ Ibid.

další marxističtí intelektuálové jeho doby, tedy i Ivan Sviták, se mladým Marxem a jeho kritikou křesťanství zabýval také Gustav Riedel. Riedel v letech 1950 - 1952 zastával funkci děkana na brněnské Fakultě filosofické. Následně se stal členem vědecké rady Filosofického ústavu Akademie věd a členem redakční rady Filosofického časopisu. Po válce se snažil propagovat marxismus především v univerzitních přednáškách. „Ve spise *Ludvík Feuerbach a mladý Marx* chtěl přispět ke kritice buržoazních a reformistických interpretací geneze marxismu, a to výkladem Feuerbachových názorů a srovnáním Hegelovy, Feuerbachovy a Marxovy koncepce odcizení.“¹²⁹ Riedel ve spisu *Ludvík Feuerbach a mladý Marx* zastává názor, že se Marx ihned po vydání Feuerbachovy *Podstaty křesťanství* začal touto knihou zabývat. Ve stati o pojmu „zázrak“ se Marx ztotožnil s Feuerbachovým stanoviskem a dal tak najevo svůj obdiv k Feuerbachovi.¹³⁰ Riedel upozornil, že se Marx zabýval stejnými otázkami náboženství, kterými se před ním zabýval také Feuerbach. Feuerbachova kritika náboženství se zabývala kritickým rozborem základu biblických mýtů, tedy odkud pocházejí a na základě čeho vznikly. Feuerbach se ptá: „Odkud pochází tento mythus?“¹³¹ Feuerbachovou otázkou se zabýval také David Strauss, který v první polovině 19. století přednášel na teologickém ústavu v Tübingenu o Hegelově filosofii. Dále se věnoval kritice bible a otázce, zda to, co se vypráví v Novém zákoně o Ježíšovi, je pravdivé vylíčení historických událostí, nebo zda je to pouhý mýtus. Proto po vydání Feuerbachovy *Podstaty křesťanství* reagoval na Feuerbachovu otázku odpovědí, že vše co je psáno v evangeliích, je jen vybájeno. Podle Strausse Ježíšův historický život je naprosto sporný. Navzdory tomu ale idea Krista zůstává a náboženství na této ideji Krista vybudované je historické. Feuerbach naproti tomu tvrdil, že není podstatné, zda jsou zdrojem křesťanství skutečné dějiny nebo mýtus, protože spor o tyto věci je spor uvnitř náboženství.¹³² Podle Feuerbacha není podstatná otázka po původu křesťanství, ale podstatnou je otázka, co je to křesťanství a jakou lidstvo mělo intelektuální a mravní povahu, ze které tyto náboženské představy vznikly. Feuerbachova odpověď na tuto otázku je již známa: náboženství je výrazem neukojených lidských tužeb a bolest nemocného srdce.¹³³

Riedel upozorňoval, že Marx chtěl prohloubit Feuerbachovu kritiku náboženství tím, že ukáže sociálněpolitickou úlohu náboženství. Marx kritizoval Feuerbacha za to, že Feuerbach dostatečně nespojil kritiku náboženství se společenským děním a s politickými

¹²⁹ Katedra filosofie, Masarykova univerzita Brno: Gustav Riedel, citace 17. 6. 2017, přístup z internetu: <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/riedlg.html>.

¹³⁰ Gustav Riedel, *Ludvík Feuerbach a mladý Marx*, vyd. 1., Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1962, str. 64.

¹³¹ *Ibid.*, s. 67.

¹³² *Ibid.*, s. 68.

¹³³ Gustav Riedel, *Ludvík Feuerbach a mladý Marx*, cit. d., s. 68.

otázkami. Riedel zdůraznil, že Marx byl takto již tehdy mnohem dále než Feuerbach a převyšoval ho svým vyhraněným demokraticismem.¹³⁴ Marx měl ve vztahu k mladohegelovcům dvojí postavení. Když mladohegelovci vyvozovali z Hegela ateistické závěry, šel s nimi. Pokud ale mladohegelovci nedospěli k důslednému ateismu, který by nahrazoval nadpřirozeného boha stejně tak nadpřirozeným sebevědomím, postavil se proti nim. Podle Riedela nešlo Marxovi o ateismus pro ateismus, protože již v té době chápal, že idealistický ateismus znamená pouze nahrazení boha jiným stejně fantastickým výmyslem.¹³⁵ Marx kladl důraz na to, že bůh neexistuje objektivně, protože k víře v boha vede člověka nerozumný život. Bytí boha je tedy nerozumné a samotná existence boha pochází z nerozumných představ, které pocházejí z nerozumného světa. Proto podle Marxe boj proti náboženství může být důsledný pouze jako boj proti nerozumnému světu.¹³⁶ Ivan Sviták zastával podobné názory jako Riedel, jemuž byla v této práci věnována pozornost, aby se osvětlilo, že Svitákova návaznost na Marxův výklad Feuerbachova názoru na křesťanství nebyla v jeho době nikterak zvláštní a výlučná.

Pro Svitáka v emigrantské fázi života znamenal marxismus hlavně „uzavřený směr, jehož dialektika pro něj byla metodou a materialismus přesvědčením.“¹³⁷ I přes to, že v sedmdesátých a osmdesátých letech vystupoval proti marxisty oblíbenému Hegelovu „světovému duchu“, se dá říci, že zůstal marxistou po celý život: „ještě na smrtelné posteli opakoval, že filozofie bez Marxe není filozofií a lidstvo se k Marxovi vrátí.“¹³⁸

Svitákův odpor k náboženství byl veden zejména obhajobou rozumu proti iracionalitě, kterou shledával v náboženství. Měl velkou znalost církevních dějin a vzpomínky na ateistickou propagandu v padesátých letech mu později přikazovaly přistupovat k náboženství citlivě a s respektem, celoživotní odpor však cítil ke katolické církvi: „zde zapůsobila jeho válečná zkušenost, kdy mu v paměti zůstal obrázek kněží světicích německé a italské zbraně. Ostře odsuzoval mlčení papeže Pia XII. k holocaustu (podle Svitáka je Pius XII. jedna z nejzápornějších postav 20. století) a připomínal slova izraelského filosofa: „Kde jsi byl bože, když já jsem byl v Osvětimi?“¹³⁹ Svitákovy články z devadesátých let jsou plné výpadů proti restitučním nárokům církve, svěcení zbraní a chování vysokého katolického kléru. Oproti tomu vždy zdůrazňoval levicovou stránku evangelia.

¹³⁴ Gustav Riedel, *Ludvík Feuerbach a mladý Marx*, cit. d., s. 70.

¹³⁵ *Ibid.*, s. 77.

¹³⁶ *Ibid.*, s. 77.

¹³⁷ Strana demokratického socialismu, Svět podle Svitáka, citace 17. 6. 2017, přístup z internetu: <http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/svitak/svitak07.htm>.

¹³⁸ viz. osobní vzpomínka dr. Františka Sedláčka, archiv autora.

¹³⁹ viz. osobní vzpomínka dr. Františka Sedláčka, archiv autora.

Ivan Sviták si ovšem ze zkostratělé marxistické ideologie utahoval, například napsal hru o *Základničce a nadstavbičce*, kterou Václav Havel připravil k uvedení v 60. letech v divadle Na zábradlí.¹⁴⁰ Pokusil se také ateismus uchopit jiným způsobem, než jak to předepisovala tehdejší strnulá marxisticko-leninská ideologie. Jeho výklad ateismu se od ní lišil hlavně tím, že se nepouštěl do ostré kritiky náboženství. Usiloval o nové uchopení ateismu na základě svého poměrně důkladného studia náboženství, zaměřeného především k problémům vzniku a vývoje náboženství. Byl v tomto ohledu dosti sečtělý a na rozdíl od tehdejších propagandistů ateismu věděl naprosto přesně, jaké důvody a životní zkušenosti ho k ateismu přivedly. Sviták, stejně jako marxisticko-leninští ideologové, zastával názor, že náboženství je závislé na ekonomických a ideologických změnách.¹⁴¹ Měl za to, že úpadek náboženství byl ovlivněn průmyslovým boomem. Tím, že se lidé začali stěhovat z vesnic do měst za prací, opouštěli podle Svitáka zároveň s tím i své náboženské kořeny. Povšiml si také toho, že tím, jak lidé měnili prostředí, museli se přizpůsobit novému stylu života ve městě.¹⁴² Domníval se, že na tuto průmyslovou změnu církev nestihla zareagovat: nevyjadřovala se totiž k životním podmínkám dělnické třídy. Sviták nabyl přesvědčení, že důsledkem tohoto „nezájmu“ církve o životní podmínky dělnické třídy se právě dělnická třída začala mezi prvními odvracet od víry.

Ivan Sviták objasňoval, že ateismus prostupuje celým marxistickým učením, tudíž ve dvacátém století je nutno klást otázky zcela jinak, než tomu bylo doposud. Sviták vysvětloval, že důvodem nového kladení si otázek je vznik nové – dělnické - třídy. Upozorňoval, že náboženství se nesmí vykládat jako pouhý opak vědy, a zdůraznil, že věda a náboženství jsou nesmiřitelné, ale nejsou svými protiklady.¹⁴³ Ivan Sviták vyjádřil myšlenku, že se ateismus vyvíjí stejně jako náboženství, a že první formy ateismu se doslova „vykulily z náboženské mytologické látky“. Tento Svitákův názor byl pro tehdejší ideology ještě akceptovatelný, zvláště když Sviták výrazně spojoval ateismus s třídním vědomím a bojem. Další historický vývoj ateismu, jak ho popsal Sviták, se však už vládnoucímu komunismu musel jevit problematičtější.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Stanislav Holubec, Ivan Sviták už dvacet let není mezi námi, Deník Referendum, citace 17. 6. 2017, přístup z internetu: <http://denikreferendum.cz/clanek/18995-ivan-svitak-uz-dvacet-let-neni-mezi-nami>.

¹⁴¹ Ivan Sviták, *Otázky současného ateismu*, vyd. nakladatelství Orbis, Praha, 1964, s. 43.

¹⁴² *Ibid.*, s. 43.

¹⁴³ Ivan Sviták, *Otázky současného ateismu*, cit. d., s. 46.

¹⁴⁴ *Ibid.*, s. 46.

Sviták odmítl označit pouhé bezvěrectví za „ateismus v užším pojetí“, který podle jeho názoru byl až vysoce moderním a málo rozšířeným fenoménem.¹⁴⁵ Zastával názor, že fakta, která měla podporovat ateismus, by se měla prolínat všemi vědeckými okruhy. Ateismus by si měl brát příklady z jiných vědních oborů a vybudovat si tak pevnou půdu. Sviták stejně jako marxisticko-leninská ideologie propagující materialistický světový názor měl za to, že náboženství závisí na soustavě materiálních podmínek. Sviták zastával názor, že náboženství zaniká zároveň s materiálními základy a má sociální kořeny. Podle Svitáka jsou tedy kořeny náboženství v hospodářsko-politicko-sociálním zřízení společnosti.¹⁴⁶

Úmysl skoncovat s náboženstvím se pochopitelně neodehrával primárně na teoretické úrovni, ale mělo konkrétní praktická hlediska. Jak na to poukazuje např. Tomáš Bubík, za klíčovou byla považována změna sociálně-ekonomických podmínek. Právě prostřednictvím vědeckého ateismu byl výklad náboženství zásadně propojen s ekonomickým učením, a tudíž i s materiálními příčinami jeho vzniku.¹⁴⁷ Sviták byl zastáncem názoru, že společenské jevy nelze chápat izolovaně a že, *vše musí být uvedeno do souvislostí s hospodářstvím a politikou.*¹⁴⁸ Sviták upozorňoval, že vše je provázané se vším: společenské vztahy závisí na ekonomickém rozvoji a ekonomický rozvoj závisí na politické situaci. Když se nedaří politice, nefunguje ekonomika, a bez ekonomiky nejsou prostředky na společenský život a nastává úpadek. T. Bubík ve svých studiích o českém ateismu 20. století zastává názor, že to byla právě historie jako speciální věda, která měla být využita při propagaci ateistické výchovy, zejména pokud se jedná o poznatky o příčinách vzniku náboženství a jeho úlohy ve společensko-ekonomických vztazích.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Zdeněk R. Nešpor, *Ne/náboženské naděje intelektuálů*, vyd. nakladatelství Scriptorium, Praha, 2008, s. 283.

¹⁴⁶ Ivan Sviták, *Cesty překonání náboženství*, vyd. nakladatelství Orbis, Praha, 1957, s. 36.

¹⁴⁷ Tomáš Bubík, *České bádání o náboženství ve 20. století*, vyd. nakladatelství Pavel Mervart, Praha, 2010, s. 132.

¹⁴⁸ Ivan Sviták, *Cesty překonání náboženství*, cit. d., s. 79.

¹⁴⁹ Tomáš Bubík, *České bádání o náboženství ve 20. století*, s. 146.

5. Závěr

Na otázku, která byla položena v úvodu, nelze odpovědět stručně a jednoznačně. Ano, charakteristika Ivana Svitáka jako „člověka revoltujícího“ platí pro jeho usilování na poli tzv. vědeckého ateismu, jímž se dlouhodobě zabíral. Sviták provokoval svými výroky o ateismu a křesťanství a s oblibou „vytácel“ představitele marxismu-leninismu svým nonkonformním postojem k marxisticko-leninské ideologii. Tato charakteristika však neplatí bezvýhradně. Jak Sviták sám uznal, měl své temnější období, kdy propadl marxisticko-leninské ideologii a napsal několik spisů tomuto tématu věnovaných, např. *Otázky vědecko-ateistické propagandy*, která měla být návodem k "převychování" lidí, k jejich změně myšlení.

Ivan Sviták se pro svůj negativní postoj k církvi nerozhodl účelově, veden k tomu vnějšími důvody (kariéra, osobní prospěch a zisk); ale vyplynul z jeho četby a životních zkušeností. Na rozdíl od jiných hlasatelů tzv. vědeckého ateismu však měl křesťanskou půdu důkladněji prozkoumanou. Zakládal si především na lidském rozumu a racionálním řešení. Ateismus k Svitákovi patří stejně tak jako dýchání.

Sviták vědě, lidskému rozumu možná přehnaně důvěřoval. Je vhodné položit otázku, zda se dnes neocitáme v situaci, ve které jsme nuceni rozpoznat omezenost vědeckého poznání a uznat význam i toho, co je tajemné, nespočítatelné a empiricky neprokazatelné? Do jisté míry lze porozumět motivům, které Ivana Svitáka v poválečných letech přivedly k ateismu. Ale je nutné položit zásadní otázku: Jak je možné, že nedovedl nahlédnout, kterak materialistické a ateistické ideje jsou zneužívány k různým formám násilí vůči věřícím křesťanům? Na tuto otázku také nelze stručně a jednoznačně odpovědět. Můžeme na tomto místě jen stručně připomenout, že historickým událostem lze dobře porozumět až s časovým odstupem, pro současníky tyto události bývají obtížně srozumitelné.

Bibliografie

Primární literatura

Ivan Sviták, *Cesty k překonání náboženství*, Praha: Orbis, 1957.

Ivan Sviták, *Otázky současného ateismu*, Praha: Orbis, 1964.

Ivan Sviták, *Montaigne*, přel. A. Šabatková, Praha: Orbis, 1966.

Ivan Sviták, *Klasikové marxismu-leninismu o boji s náboženstvím*, Praha: Orbis, 1955.

Ivan Sviták, *Cesta do Evropy*, Praha: Alternativy: Polarita, 1991

Ivan Sviták, Změny ve společenské úloze náboženských ideologií, *Filosofický časopis* 4, 1956, s. 328-348.

Ivan Sviták, K otázce předmětu dějin ateismu. In: *Otázky marxistické filozofie* 18, 1963, s. 239-246.

Ivan Sviták, Za konkrétní výzkum náboženských přežitků. Návrh plánu sociologického výzkumu kulturní revoluce se zvláštním zřetelem k příčinám religiozity. In: *Otázky marxistické filozofie* 18, 1963, s. 523-531.

L. Feuerbach, *Podstata křesťanství*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954.

L. Feuerbach, *Podstata náboženství*, Praha: A. Svěcený, 1920.

Ivan Sviták, *Devět životů*, Praha: SAKKO, 1992.

Ivan Sviták, *Dialektika moci*, Index, 1973.

K. Marx, *O Feuerbachovi*, Praha: Svoboda, 1983.

Voltaire myslitel a bojovník, přeložili J. B. Kozák, V. T. Miškovská, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957.

P. H. D. Holbach, *Kapesní bohosloví*, přel. J. Ježek, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1968.

Sekundární literatura

Ivo Tretera, *Nástin dějin evropského myšlení*, Praha: Paseka, 2006.

Ivo Tretera, *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a život vůbec*, Praha: Paseka, 2011.

Gustav Riedel, *Ludvík Feuerbach a mladý Marx*, vyd. 1., Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1962

Zdeněk R. Nešpor, *Ne/náboženské naděje intelektuálů*, Scriptorium, 2008,

Tomáš Bubík, *České bádání o náboženství ve 20. století*, nakladatelství Pavel Mervart, 2010

Stanislav Holubec, Ivan Sviták už dvacet let není mezi námi, Deník Referendum, citace 17. 6. 2017, přístup z internetu: <http://denikreferendum.cz/clanek/18995-ivan-svitak-uz-dvacet-let-neni-mezi-nami>

Strana demokratického socialismu, Svět podle Svitáka, citace 17. 6. 2017, přístup z internetu: <http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/svitak/svitak07.htm>.

Katedra filosofie, Masarykova univerzita Brno: Gustav Riedel, citace 17. 6. 2017, přístup z internetu: <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/riedlg.html>.

Katedra filosofie, Masarykova univerzita Brno: Ivan Sviták, citace 17. 6. 2017, přístup z internetu: <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/svitak.html>.

A. G. Spirkin, *Učebnice marxistické filosofie*, Praha: nakladatelství Svoboda, 1971

Arnošt Kolman, *Zaslepená generace*, přel. V. Tosek, Praha: nakladatelství Host, 2005

František Fajfr, *Hegelova filosofie světové moudrosti*, Praha: nakladatelství Václav Petr, 1940